

*Osvrti, prikazi, recenzije***Obavijest čitateljima**

U međunarodnom izdanju našeg časopisa za 2002. godinu (*Politička misao*, 5/2002., 39. godište) na str. 128-155 objavljen je tekst Predraga Bejakovića "Corruption in Croatia. Institutional Settings and Practical Experiences". Tekst je napisan na temelju šire studije, koju je autor kao istraživač Instituta za javne financije u Zagrebu izradio za vanjskog naručioca. Dana 26. ožujka 2004. godine uredništvo časopisa primilo je dopis Ivana Koprića, Dragana Medvedovića i Gordane Marčetić – nastavnika Pravnog fakulteta u Zagrebu – koji nas je upozorio da su u navedenom tekstu Predraga Bejakovića na engleskom jeziku bez njihova dopuštenja i bez jasne oznake preuzeti dijelovi njihova zajedničkog teksta na hrvatskom jeziku, što su ga u sklopu spomenute studije za vanjskog naručioca napisali po narudžbi Predraga Bejakovića. Ispitavši sve činjenice u vezi s pritužbom autora, uredništvo je utvrdilo sljedeće:

- U tekstu Predraga Bejakovića "Corruption in Croatia. Institutional Settings and Practical Experiences" (*Politička misao*, 5/2002., 39. godište, str. 128-155) od 28 časopisnih stranica teksta otprilike tri stranice (130-132), odnosno 5,3 autorske kartice (9.600 znakova, 1.570 riječi) doslovan su prijevod na engleski dijela teksta koji su na hrvatskom zajednički napisali Ivan Koprić, Dragan Medvedović i Gordana Marčetić.
- Spomenuti tekst autori su izradili po narudžbi Predraga Bejakovića kao dio šire naručene studije o korupciji u Hrvatskoj, a na temelju koje je napisan i tekst na engleskom jeziku koji je objavljen u našem časopisu. Za svoj rad autori su od Predraga Bejakovića primili dogovoreni honorar.
- U objavljenom tekstu Predraga Bejakovića doista se kao referenca navodi i tekst Ivana Koprića, Dragana Medvedovića i Gordane Marčetić, ali njegovi doslovce preuzeti i na engleski prevedeni dijelovi nisu u tekstu označeni kao citat.

Imajući na umu navedene činjenice, smatramo da je Predrag Bejaković kao autor teksta "Corruption in Croatia. Institutional Settings and Practical Experiences" pogriješio što nije zatražio dopuštenje za citiranje dijela teksta Ivana Koprića, Dragana Medvedovića i Gordane Marčetić i što citirani izvod nije jasno označio u svome tekstu. Unatoč ovoj pogrešci, nema nikakvih dvojbi da je cjelina objavljenog teksta "Corruption in Croatia. Institutional Settings and Practical Experiences", te unutar njega 25 od ukupno 28 časopisnih stranica, autorsko djelo Predraga Bejakovića.

Zbog ove pogreške ispričavamo se autorima neovlašteno preuzetog izvoda – Ivanu Kopriću, Draganu Medvedoviću i Gordani Marčetić – kao i svim čitateljima našeg časopisa.

za uredništvo časopisa
Politička misao
Nenad Zakošek
glavni i odgovorni urednik

Prikaz

James G. Kellas

Nationalist Politics in Europe. The Constitutional and Electoral Dimensions

Palgrave, London, 2004., 261 str.

Nationalist Politics in Europe Jamesa G. Kellasa, profesora emeritusa političke znanosti na škotskom sveučilištu u Glasgowu, zanimljivo je djelo u dvostrukom smislu.

Ponajprije, riječ je o knjizi koja je umnogome nalik na malu enciklopediju u kojoj je prikupljeno mnoštvo podataka iz povijesti i suvremenosti 44 europske države i stotinjak nacija što žive u njima. Države su svrstane u 13 zemljopisno-povijesnih ili povijesno-poli-

tičkih cjelina: Britansko otočje (Irska i Velika Britanija), Francuska, Pirenejski poluotok (Portugal i Španjolska), Italija, Njemačka, Beneluks (Belgija, Nizozemska i Luksemburg), Skandinavija (Danska, Finska, Island, Norveška i Švedska), Švicarska, Srednja Europa (Austrija, Mađarska, Češka i Slovačka), Balkan (Albanija, Grčka, Bugarska, Turska, Rumunjska, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija, SR Jugoslavija), Poljska, Baltičke zemlje (Estonija, Latvija i Litva), te Rusija, Bjelorusija i Ukrajina. Iz popisa je vidljivo da nisu zasebno obrađene sve europske države jer nedostaju Andora, Cipar, Lihtenštajn, Malta, Moldavija, Monako, San Marino i Vatikan. I dok se o nacionalizmu u nekima od njih i nema što reći, nedostatak ove knjige zasigurno je nepostojanje zasebnih prikaza Cipra i Moldavije, dviju država koje su vrlo važne za proučavanje nacionalizma u Europi. Autor tretira Cipar kao “neeuropsku državu” (5), a Republiku Cipar, novu članicu Europske unije, prikazuje u poglavlju o Grčkoj (164-165). Moldaviju, pak, prikazuje u poglavlju o Rumunjskoj (167-168). Nasuprot tome, zasebno prikazuje Srbiju, Crnu Goru i Kosovo u bivšoj SR Jugoslaviji, kao i Federaciju Bosnu i Hercegovinu i Republiku Srpsku unutar Bosne i Hercegovine, premda nijedna od tih tvorevina nije samostalna država.

Nadalje, dok u sklopu Velike Britanije autor zasebno prikazuje Škotsku, Wales, Sjevernu Irsku i Englesku, a u sklopu Francuske Korziku i Bretanju, u sklopu Španjolske nema zasebnih prikaza Baskije i Katalonije, premda su baskijski i katalonski nacionalizam neusporedivo važniji za budućnost Španjolske nego korzikanski i bretanjski za budućnost Francuske. To izrijeком priznaje i sam autor tvrdeći da su “nasilnost ekstremnoga baskijskog nacionalizma i protumjere Madrida dovele Španjolsku na vrh ljestvice nestabilnih demokracija u Europi” (96). Posrijedi je očito tipična komparativistička selekcijska pristranost koja proizlazi iz autorova boljeg poznavanja nekih slučajeva, odnosno nedostatna poznavanja drugih slučajeva. Premda, dakle, nepotpuna, knjiga ipak funkcionira kao mala enciklopedija ustavnog i izbornog nacionalizma u Europi.

Drugo, Kellas je odlučio napisati politološku knjigu o nacionalizmu koja će se razliko-

vati od historiografskih, socioloških i filozofskih djela o tom fenomenu nastalih u posljednjih petnaestak godina. Politološka studija nacionalizma treba se, prema autorovu mišljenju, usredotočiti na ustavnu i izbornu dimenziju tog fenomena. Studij ustavnog nacionalizma podrazumijeva prikaz konstitucionalne povijesti i postojećega ustavnog određenja suvremenih europskih država, a studij izbornog nacionalizma prikaz rezultata izbora i referendumima, poglavito potpore birača nacionalističkim političkim programima i akterima.

Takvo je polazište bitno odredilo, umnogome netipičnu, interpretaciju i klasifikaciju suvremenog nacionalizma, koji Kellas dijeli u dvije kategorije: državni ili službeni i podržavni ili neslužbeni nacionalizam. Podržavni nacionalizam Kellas naziva, ovisno o njegovoj dominantnoj prirodi u pojedinim zemljama, etničkim, socijalnim ili jezičnim nacionalizmom (24, 45 i d.).

Državni nacionalizam nastoji se izvesti iz konstitucionalnog razvoja i sadašnjega konstitucionalnog određenja europskih država. Iz analize odnosa države prema “svojoj” naciji ili nacijama – a to obuhvaća analizu ukorijenjenosti ustava u nacionalnom naslijeđu, normiranje nacionalnoga jezika, zastave, grba i himne te, osobito, način definicije državljanstva (*ius sanguinis* nasuprot *ius solis*) – zaključuje se može li se neka država ustavno odrediti kao nacionalna odnosno nacionalistička država. Autor, dakle, ponajprije utvrđuje postoji li ustavni ili državni nacionalizam, a tek se potom upušta u razmatranje podržavnih nacionalizama, koji umnogome i nastaju kao reakcija na državne nacionalizme. To znači da je politološko razmatranje irskoga, škotskoga i velškoga nacionalizma metodički nezamislivo bez prethodnog razmatranja britanskoga i, umnogome, engleskog nacionalizma; da su korzikanski i bretanjski nacionalizam neshvatljivi bez poznavanja državnoga francuskog nacionalizma; da su baskijski i katalonski nacionalizam povijesno neobjašnjivi bez poznavanja španjolskoga državnog nacionalizma; itd. Takav pristup, pak, bitno odudara od većine suvremenih interpretacija koje se bave samo podržavnim nacionalizmima, promatrajući ih isključivo kao izazov nacionalnim državama, ali ne i kao odgovor na nacionali-

zam država koje su “izazvane”. Kellas, nasuprot tome, pokazuje kako je državni nacionalizam često neposredno uzrokovao ili makar snažno potaknuo razvoj podržavnih nacionalizama.

Izborni nacionalizam određen je kao legalna kategorija, a izražava se u glasovanju za nacionalističke političke stranke, organizacije ili pokrete u izborima i na referendumima, pa ga Kellas naziva i “demokratskim nacionalizmom” (192 i d.). I izborni nacionalizam može biti državni i podržavni. Primjerice, glasovanje za Britansku nacionalnu stranku jest izraz državnoga britanskog nacionalizma, a glasovanje za Škotsku nacionalnu stranku izraz podržavnoga škotskog nacionalizma u Velikoj Britaniji. Državni nacionalizam katkad se može izražavati i u glasovanjima za velike nacionalne stranke ako se njime podupiru nacionalistički sadržaji u njihovim programima i praksi. Taj nacionalizam najčešće se iskazuje u protueuropskim, protudevolucionističkim ili protuimigrantskim stavovima, koji se mogu naći u političkim programima i političkoj praksi niza velikih stranaka: od britanskih konzervativaca do francuskih degolista, od španjolskih narodnjaka do njemačkih demokračana, od skandinavskih socijalista do srpskih postkomunista. Suvremeni nacionalizam nije, dakle, rezerviran za političku desnicu, nego se dobro snalazi i na političkoj ljevici, o čemu svjedoče danski, norveški i švedski socijalisti, srpski i crnogorski postkomunisti ili bretanjski ekologisti. Uzgred, svojevrsni je kuriozitet i Kellasova kvalifikacija Srbije kao jedine države u kojoj su sve najvažnije stranke nacionalističke (180-182); nasuprot tome, Island opisuje kao jedinu zemlju u kojoj uopće nema nacionalističkih stranaka.

Podržavni izborni nacionalizam obično se izražava u biračkoj potpori legalnim, umjerenim strankama ili organizacijama. One, po pravilu, nisu protudržavne, nego autonomističke ili devolucionističke organizacije. Često su, uz to, izrazito proeuropski usmjerene, jer Europsku uniju vide kao političku zajednicu koja će smanjiti moć dominantne nacije i “njezine” države kojima se politički suprotstavljaju. Integracijski procesi u Europi često imaju veću potporu među pripadnicima nacionalnih manjina ili nedominantnih nacija u pojedinim

državama, bilo da su posrijedi članice Europske unije ili aspirantice na ulazak u nju. No, odnos nadržavnog europejstva, državnog i podržavnih nacionalizama nipošto nije jednostavan i jednoznačan. Europska unija ne pojavljuje se samo kao posredno sredstvo deradikaliziranja podržavnih nacionalizama, a time posredno i “spašavanja” nekih nacionalnih država, nego katkad i izravno podupire opstanak nestabilnih država. To je najočitiije na primjeru Belgije, čiju državnu budućnost autor smatra upitnom, te tvrdi da je “paradoksalno (ili možda logično) što je Belgija središte EU-a, a Bruxelles sjedište njezinih glavnih institucija” (120).

Legalni izborni nacionalizam Kellas oštro luči od nelegalnoga nasilnog nacionalizma kakav, primjerice, prakticiraju baskijski ili korziškanski separatisti. Prvi se vezuje uz klasične terorističke čine, a drugi uz tradicionalne izravne akcije koje su nalik na “banditizam starog stila” praćen pljačkama, otmicama i smaknućima (75).

Ukratko, posrijedi je dragocjena knjiga kako po mnoštvu podataka koji su u njoj prikazani, tako i po autorovu nastojanju da s pomoću kategorija ustavnog i izbornog nacionalizma ponudi drukčiji, “politološkiji” pristup fenomenu koji smatra odlučnom odrednicom ne samo europske povijesti nego i budućnosti.

Mirjana Kasapović

Prikaz

Anthony Butler

Contemporary South Africa

Palgrave Macmillan Basingstoke, New York, 2004., 187 str.

Rađa li se na jugu Afrike *dugina nacija* ili je riječ o utopističkoj kovanici? Pojam se, dakako, odnosi na Južnoafričku Republiku, a tvorac mu je Desmond Tutu, dobitnik Nobelove nagrade za mir i anglikanski svećenik. Ot-

kako je 1990. godine zakoračila u posve novu društvenu zbilju okarakteriziranu ukidanjem apartheida i institucionalizacijom demokratskoga političkog sustava, Južnoafrička Republika doista plijeni pozornost analitičara. Pritom je u prvom planu upravo mogućnost da desetljećima najgrublje segregirano društvo otpočne s procesom unutarnje homogenizacije na polju izgradnje nacije i uređenja zajedničke države.

Iako Tutuova usporedba južnoafričkih različitosti sa skladom duginih boja prije podsjeća na idealizam velikog borca za mir i pravdu nego li na politički realizam, najbogatija zemlja afričkog kontinenta četrnaest godina nakon otpočinjanja preobrazbe prema konsolidiranoj demokraciji, nudi dovoljno argumenata da se teza o *duginoj naciji* ne proglasi preoptimističnom. “Međutim, iako zagovara prednosti različitosti, Tutuova karakterizacija nehotice skreće pozornost na stupanj do kojeg su konstitutivne boje Južne Afrike zadržale štošta od podjela koje su se produbile tijekom razdoblja segregacije i apartheida”. Riječi su to Anthonyja Butlera, južnoafričkog profesora političkih znanosti sa Sveučilišta u Cape Townu čija je knjiga *Contemporary South Africa* iz 2004. pregledan uvid u osnovna društvena, politička i ekonomska pitanja s kojima se danas suočava Južnoafrička Republika i njezino multietničko društvo.

Butlerova je knjiga objavljena u sklopu biblioteke *Contemporary States and Societies* izdavača Palgrave Macmillan u kojoj su dosad na sličan način raščlanjene suvremena Kina, SAD, Japan, Velika Britanija i zemlje Latinske Amerike. Baš kao i te publikacije, i Butlerov je prikaz ponajprije namijenjen studentskoj populaciji, ali, kako ističe izdavač, i širem čitateljstvu koje ne posjeduje stručna znanja o predmetnoj zemlji, odnosno društvu. Doista, knjiga *Contemporary South Africa* svojom faktografskom iscrpnošću i analitičkim pristupom ne služi samo kao vrijedan naslov u sveučilišnim programima, nego je posrijedi i tekst koji na popularan način upoznae svoje čitatelje s jednom od politički i društveno najzanimljivijih zemalja na svijetu.

Po čemu je to Južnoafrička Republika danas zanimljiva i kao predmet politološke analize i kao medijska tema? “Pesimisti vide njezinu političku sudbinu kroz prizmu općefričkog

propadanja, uočavajući brižljivo vođenu ‘tranziciju prema demokraciji’ kao još jedan korak više na putu prema građanskom ratu, etničkim podjelama i jednostranačkoj vladavini što sve karakterizira postkolonijalnu Afriku. Dobronamjerni pak novu Južnu Afriku vide posve drukčije, kao *duginu naciju* čija je čudesna tranzicija oslobodila zemlju ekonomskih i socijalnih okova apartheida.”

Ovim krajnje suprotstavljenim mišljenjima Anthony Butler započinje svoju knjigu kako bi na što pregnantniji način istaknuo vlastitu hipotezu. A to je da Južnoafrička Republika, unatoč teškom naslijeđu apartheida i nemalom broju tranzicijskih problema, ima realne izgleda da se konsolidira kao demokracija čiji će uspjeh postati katalizatorom širega regionalnog oporavka. U tom je smislu, naglašava autor, “cilj knjige da ponudi sofisticirani uvod u suvremenu Južnu Afriku kao objašnjenje ključnih tema koje se nalaze između pitanja i odgovora”.

Tako od ukupno devet poglavlja, Butler u prvom donosi detaljan povijesni pregled traumatičnih zbivanja na području današnje Južnoafričke Republike; u drugom analizira etnički, vjerski i regionalni sastav zemlje; u trećem objašnjava gospodarske stečevine i trenutno ekonomsko stanje; u četvrtom raščlanjuje socijalnu strukturu, javne politike i službe, te problem nezaposlenosti; u petom predstavlja politički sustav s trodiobom vlasti i (de)centraliziranošću zemlje; u šestom govori o prvim višerasnim izborima 1994., izbornom sustavu, političkim strankama i tendenciji ka jednostranačkoj dominaciji; u sedmom ističe neka kulturološka pitanja s osobitim naglaskom na urbanizaciju; u osmom Južnoafričku Republiku smješta u okvir aktualnih međunarodnih odnosa, dok u devetom prognozira položaj zemlje u 21. stoljeću naglašavajući temeljne zadaće sadašnje i svake buduće južnoafričke vlasti.

Kad je riječ o prošlosti, jedinstvenost Južnoafričke Republike, smatra autor, proistječe iz njezina povijesnog slijeda dugoga kolonijalnog razdoblja, politike rasne segregacije i institucionalizacije apartheida u 20. stoljeću, te trijumfalne demokratizacije u proteklih desetljeće i pol. Osim toga, zemlja je specifična i po tome što je njezin unutarnji razvoj i vanjsko-

politički položaj umnogome odredilo iskorištavanje rudnih bogatstava. Naime, otkako su 1867. otkrivena nalazišta dijamanata, a 1886. i zlata, Južna Afrika se nametnula kao iznimno važan ekonomski akter u međunarodnim gospodarskim odnosima.

Od najvažnijih događaja u kolonizaciji zemlje Butler ističe britansko preuzimanje nizozemske kolonije Kaap (engl. Cape) 1795. kako bi se spriječilo da Francuzi nakon Nizozemske preuzmu i njezine prekomorske teritorije. Potom, veliku seobu nizozemskih doseljenika Bura 1835.-1840. prema unutrašnjosti zemlje; osnivanje burskih država koje su jedna za drugom padale pod vlast Britanaca; završnu britansku pobjedu nad Burima u trogodišnjem burskom ratu 1899.-1902., te na poslijetku ujedinjavanje kolonija Cape, Transvaal, Natal i Oranje, te osnivanje Južnoafričke Unije 1910. koja je postala dominion unutar Britanskog Carstva. Sva su ta zbivanja pratili brutalni obračuni s autohtonim afričkim narodima među kojima su najbrojniji Zulu i Ksosi, te njihova sustavna diskriminacija. Tako je 1923. godina institucionalizirana rasna segregacija u gradovima, dok je ključna godina za posvemašnju podjelu društva na rasno privilegiranu europsku manjinu i rasno diskriminiranu afričku većinu bila 1948. godine.

Te je godine na izborima na kojima su pravo glasa imali samo Europljani pobijedila rasistička Nacionalna stranka (osnovana 1914.) lansiravši u predizbornoj kampanji pojam apartheida. Riječ je imala programsko značenje, a odnosila se na ozakonjivanje rasne segregacije i potpune društvene izolacije domicilnoga afričkog stanovništva. Tako je dvije godine poslije izborne pobjede Nacionalna stranka 1950. donijela dva osnovna rasistička zakona – Zakon o registraciji boravišta (engl. *Population Registration Act*) i Zakon o nacionalnim područjima (engl. *Group Areas Act*) – kojima je podijelila državljane na Bijelce, Crnce, Azijce i mješance, te ustrojila gradove u odvojene stambene i poslovne četvrti za svaku od deklariranih rasa. Taj je koncept izdržao punih četrdeset godina unatoč sve organiziranijem otporu većinskog stanovništva predvođenog Afričkim nacionalnim kongresom (osnovan 1912.) i unatoč oštrim sankcijama Ujedinjenih naroda uvedenima protiv južnoafričkoga rasističkog režima 1960. godine.

Nakon popuštanja segregacijske oštice tijekom osamdesetih, Butler apostrofira mirni početak demokratske tranzicije 1989./1990. zahvaljujući trima ključnim okolnostima. To su snaga Afričkoga nacionalnog kongresa čiji se vođa i mirotvorac Nelson Mandela nalazio u zatvoru neprekidno od 1964., potom odlučnost južnoafričkog predsjednika Frederika Willema de Klerka da prekine politiku apartheida, te bitno izmijenjene međunarodne okolnosti s propašću blokovske podjele svijeta. Ta je podjela niz desetljeća služila kao vanjskopolitička legitimacija rasističkog režima koji je apartheid, među ostalim, opravdao i “opasnošću od komunizma”.

Izdvojivši povijesne determinante južnoafričkih različitosti koje se u tranzicijskom procesu uzimaju kao konstitutivni elementi zemlje, a ne više kao razlog najtežih kršenja prava čovjeka, Butler prelazi na teme o aktualnim prilikama. Tako u sljedećem poglavlju analizira rasni sastav Južnoafričke Republike koji prema posljednjim podatcima iz 1996. čini 76,7% Afrikanaca, 10,9% Europljana, 8,9% rasno miješanog stanovništva, te 2,6% stanovništva azijskog podrijetla. Još je složenija etnička podjela prema uporabi jezika (22,9% Zulu, 17,9% Ksosi, 14,4% Afrikaneri, 9,2% Pedi, 8,6% Englezi itd.), kao i vjersko opredjeljenje jer, prema procjeni iz 2002., ni jedna od desetaka kršćanskih crkava (kršćana je ukupno 75,49% svih državljana) nema više od 10% pripadnika među ukupnim stanovništvom. Unatoč takvoj heterogenosti, autor smatra da različitosti predstavljaju potencijalno najveću snagu zemlje, jer demokratska rješenja koja promiču i štite pravo na različitost istodobno homogeniziraju društvo na pitanjima uzajamnosti i zajedničkog dobra.

Pravi pak problem Butler vidi u ekonomskoj situaciji. Neovisno o činjenici što je Južnoafrička Republika s 9.401 \$ BNP *per capita* uvjerljivo najbogatija država Afrike s moćnim rudarstvom, industrijom i trgovinom, tamošnja ekonomija pati od dvaju velikih nedostataka. Najprije, to je izrazita razlika između bogatog i siromašnog dijela državljana, pri čemu se srednja klasa među autohtonim afričkim stanovništvom tek počela oblikovati, pa nema govora o stupnjevanoj stratifikaciji. Potom, to je visoka stopa nezaposlenosti koja se prema

podatcima iz 1999. popela na alarmantnih 40% uključujući i osobe koje posao ne traže aktivno. Autor vjeruje da ekonomske nejednakosti znatno više prijete procesu tranzicije nego li rasne i(li) etničke različitosti, tim više jer zemlja nema jasno razradene javne politike kad su u pitanju zdravstvena skrb, ravnopravnost spolova, obrazovanje, stanovanje, opskrba energijom i zemljišna reforma. Poseban je slučaj epidemija AIDS-a koja nije više samo zdravstveno pitanje nego i prvorazredan ekonomski problem.

Posve je drukčiji slučaj s institucionalnim dizajnom zemlje nakon ukidanja apartheida 1990. i organiziranja prvih slobodnih izbora 1994. Politički sustav i politički život zemlje, argumentira autor, pokazuju ključne odlike konsolidiranih institucija – stabilnost i impersonalnost – posebice imaju li se u vidu specifičnosti južnoafričke konsocijacijske demokracije. Riječ je o jedinstvenoj točki na kontinuumu parlamentarizma i prezidencijalizma u kojoj predsjednik obnaša dužnost i državnog poglavara i premijera, ali ga ne bira neposredno elektorat, nego parlament na pet godina. Zakonodavno je tijelo sastavljeno od dvaju domova. Donji dom je Nacionalna skupština čijih se 400 zastupnika u petogodišnjem mandatu bira pola preko nacionalnih lista, a pola preko devet pokrajinskih lista. Gornji dom, Nacionalno pokrajinsko vijeće ima savjetodavnu ulogu, a čini ga po deset poslanika iz devet provincija s ograničenim ovlastima u odnosu na središnju državnu vlast.

Podjela zemlje na devet provincija (Gauteng, KwaZulu-Natal, Western Cape, Eastern Cape, Northern Cape, Free State, Mpumalanga, Limpopo, North-West) također je institut nastao dogovorom glavnih političkih aktera nakon početka tranzicije. Međutim, ističe Butler, načelo dogovaranja sve više dolazi u pitanje, jer političkim životom od izbora u travnju 1994. dominira jedna stranka. To je Afrički nacionalni kongres čija je potpora na izborima uistinu impresivna (62,6% 1994., 66,4% 1999.), ali i upozoravajuća. Naime, nazire se mogućnost da bi stranački sustav s dominantnom strankom lako mogao otklizati prema *de facto* jednostranačju bez pravog korektiva u oporbi. Zasad oporbenu ulogu ima nacionalistička Inkatha slobodarska stranka koja zastupa intere-

se Zulua, te Demokratska stranka koja je nakon izborne implozije Nacionalne stranke (s 20,4% na izborima 1994. spustila se na 6,9% na izborima 1999.) preuzela primat među južnoafričkim biračima europskoga podrijetla.

Uz to, postoji još jedan izazov na koji demokracija u Južnoafričkoj Republici mora dati odgovor. To je različita percepcija demokracije među biračima u zemlji. Većina afričkog dijela elektorata demokraciju doživljava isključivo u instrumentalnom smislu, tj. kao političku instituciju čija je prvotna zadaća osigurati temeljne životne uvjete (javne službe, stanovanje, opskrbu hranom). Velik pak broj bjelačkog stanovništva u demokraciji vidi isključivo jamstvo zaštite svoga manjinskog položaja i branu od moguće diskriminacije. Jaz između ovih raznorodnih poimanja demokratskog poretka Butler uočava kao nemalu prepreku za istinsko prihvaćanje demokratskih institucija.

Zbog toga su, zaključuje autor, tri najvažnija cilja i aktualne i budućih južnoafričkih vlasti nastavak mirotvorne politike i saniranje posljedica apartheida, potom izgradnja jedinstvene nacije koliko god se to činilo složenim poslom, te ustrajavanje na demokraciji kako bi njezine institucionalne ekspresije postale sastavnim dijelom svakodnevnog života južnoafričkog stanovništva.

Koncizna u izlaganju, vjerodostojna u podacima i objektivna u analizama, knjiga *Contemporary South Africa* Anthonyja Butlera pogađa svoj proklamirani cilj. A to je: jasno i jezgrovito istaknuti osnovne karakteristike južnoafričke tranzicije od rasno segregiranog društva preko dinamične zemlje u razvoju do konsolidirane demokracije, bez obzira na to slagao se čitatelj s postavkom o *duginoj naciji* ili ne. Uz bogatu bibliografiju, niz statističkih podataka, tabličnih prikaza i efektnih biografija vodećih ličnosti suvremene južnoafričke povijesti i politike, knjiga ima i nemale udžbeničke ambicije. Stoga bismo je svakako trebali preporučiti i kao relevantnu studiju slučaja, i kao vrijedno znanstveno-publicističko djelo.

Boško Picula

Prikaz

Günter Buchstab, Rudolf Uertz (ur.)

*Christliche Demokratie im
zusammenwachsenden Europa.
Entwicklungen – Problematik –
Perspektiven*Konrad Adenauer Stiftung, Freiburg –
Basel – Wien, 2004., 414 str.

Središnja tema europskih političkih rasprava jest proširenje Europske unije. Proširenje sa sobom donosi niz problema, strepnji, skepsi i rizika ponajprije za prijašnje strukture u smislu osiguravanja mira, stabilnosti i blagostanja za sve veći dio Europe i sigurnost Europe kao samostalnog aktera na svjetskoj političkoj sceni.

Zbornik radova *Christliche Demokratie im zusammenwachsenden Europa* nastao je na temelju znanstvenog simpozija što ga je priredila *Zaklada Konrada Adenauera* u suradnji s *Katoličkim socijalno-znanstvenim središtem* iz Mönchengladbacha i *Centrom za istraživanja europskih integracija* iz Bonna, a održan je od 7. do 10. studenoga 2002. godine. Svrha simpozija bila je analiza kršćansko-socijalnih ideja i kretanja u srednjoeuropskim zemljama, pitanja povijesnih pretpostavki, te današnje stanje kršćansko-demokratskih stranaka u Europskoj uniji.

Nakon Drugoga svjetskoga rata kršćansko-demokratski pokret odigrao je veliku ulogu u zapadnoeuropskim zemljama, a u nekima je, poput Njemačke i Italije, imao i dominantnu političku ulogu. U srednjoeuropskim zemljama kršćansko-demokratske stranke i pokreti nisu mogli postojati. U tom je smislu, jedan od urednika, Günter Buchstab postavio jedno od osnovnih pitanja zbornika: na koji način stvoriti i ojačati kršćansku demokraciju u bivšim komunističkim zemljama?

Prva, uvodna studija govori o modelima društva i posljedicama 1989. godine. Autor, Ludger Kühnhard, navodi kako je europska revolucija iz 1989./1990. godine promijenila

stanje i raspoređenost stranaka u Europi. Kao i Buchstab u predgovoru, i Kühnhard ističe kako su kršćansko-demokratske stranke u Europi nakon Drugoga svjetskoga rata dovele do epohalnih procesa u smjeru europskoga ujedinjenja. Pitanje koje predstavlja okosnicu rada jest: je li se ideja kršćanske demokracije “ispuhala” i ako jest, može li se ona revitalizirati. To pitanje povezuje i stare i nove članice Europske unije, a odnosi se i na države jugoistočne Europe. Kršćanska demokracija kao poseban pravac mišljenja, smatra Kühnhard, zasniva se na kršćanskoj antropologiji i etici. Do sredine 20. stoljeća imala je isključivo katolički predznak, što, prema Kühnhardovu mišljenju, znači da je kršćanska demokracija imala nadnacionalni, univerzalni predznak, koji je sadržan i u izrazu *katolikos* te koji joj je, u krajnjoj liniji, pomogao i da preživi snagu nacionalsocijalizma. Kühnhard u radu govori o trima problemima, kao onima koji su važni za budućnost kršćansko-demokratskih programa i politike u Europi. To su: problem odnosa kršćansko-demokratskoga modela prema liberalizmu kao stilu života; problem odnosa kršćansko-demokratskoga modela prema socijaldemokraciji i problem odnosa kršćansko-demokratskoga modela prema trajnim napetostima između pojmova nacionalne države i europske ideje. Pitanje budućnosti kršćansko-demokratskoga modela zajedničko je pitanje cijele Europe.

Druga, uvodna studija Antona Rauschera nosi naslov “Das christlich-soziale und christlich demokratische Ideenspektrum”. Autor je direktor *Katoličkoga socijalno-znanstvenog središta* u Mönchengladbachu, te profesor emeritus za kršćanski nauk na Sveučilištu u Augsburgu. Kršćansko-demokratske i kršćansko-socijalne stranke su do danas bile nositelji i stvaratelji politike i socijalnoga i kulturnoga područja života (osobito u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj, Belgiji). U nekim drugim zemljama zapadne Europe nisu imale dominantnu ulogu, ali su bile prisutne, dok u zemljama poput Mađarske, Poljske ili Slovačke uopće nisu imale uspjeha. Prema Rauscherovu mišljenju, pet je važnih točaka koje nam pomažu boljem shvaćanju kršćansko-socijalnih i kršćansko-demokratskih ideja: svijest o tome dokud sežu granice političke moći; čovjek je u središtu privrede i društva, dakle osoba je izvor, nosi-

telj i cilj društvenog života; svi ljudi trebaju raditi zajedno za opće dobro; brak i obitelj su nezamjenjive institucije; princip supsidijarnosti.

U drugom poglavlju zbornika nalazi se tekst Rudolfa Uertza "Zur Theorie und Programm der Christlichen Demokratie". Uertz smatra kako su uspjehu kršćanske demokracije nakon 1945. godine pomogla tri procesa: etičko-antropološko utemeljenje političko-pravno-državnih osnova; sinteza osobnih sloboda, reda na tržištu i socijalnih principa; europska integracija kao izraz kasno-kršćanskih ideja. Uertz smatra da je kršćanska demokracija proizvod procesa sekularizacije, i da se kao takva nalazi u dvostrukoj ulozi: s jedne strane nalazi se u ulozi razilaženja s modernim mišljenjem o državi, a s druge stoji na sjecištu teoloških i crkvenih kontroverzija. Tako kršćanska demokracija ima sposobnost da istodobno korespondira i da se razlikuje od ostalih političkih ideja poput liberalizma, konzervativizma i socijalizma. Razvoj kršćansko-demokratske teorije, tvrdi Uertz, može se vremenski podijeliti u četiri faze: 1. faza osnutka (Kršćanska demokracija je fenomen koji se pojavio primarno u kontinentalnoj Europi, a nastao je kao reakcija na Francusku revoluciju 1789. godine i sekularizaciju u Francuskoj onoga vremena. Pojam *démocratie chrétienne*, odnosno kršćanska demokracija, imao je u početku samo religijsko značenje. Između 1830. i 1848. godine pojam kršćanske demokracije počinje poprimati socijalne i političke konture. Protagonisti stvaranja kršćanske demokracije bili su ponajprije katolici, dok su se evangelisti pitanjima stvaranja kršćanske politike počeli baviti tek poslije 1945. godine); 2. faza socijalnog nauka pape Leona XIII, koji (nauk!) nema samo teoretsko-programatsko, nego i socijalno-političko značenje (1891. godine papa Leon XIII. napravio je pravi "boom" s enciklikom *Rerum novarum: O pitanjima radnika*. U njoj se papa zalagao za ravnopravnost u dohotku radnika, jačanje državnih aktivnosti u privrednim procesima, te za koaliciju radništva. Sama enciklika nije pridonijela izravnom osnivanju političkih pokreta i stranaka, ali je njezina namjera bila ojačati solidarnost među katolicima, u čemu je i uspjela); 3. međuratno razdoblje (najbolje ga opisuje enciklika pape Pija XI. *Quadragesimo*

anno: O društvenom poretku, koja nije postigla ništa manji uspjeh od prethodno spomenute Leona XIII. Najveće značenje imao je princip supsidijarnosti, koji naglašava značenje pojedinca kao građanina i privrednog subjekta); 4. faza nakon 1945. godine (kršćansko-demokratska i kršćansko-socijalne stranke osnovane su poslije Drugoga svjetskoga rata u Italiji, Luksemburgu, Francuskoj, Austriji, Njemačkoj, Belgiji, a kasnije i Finskoj, Švicarskoj i Nizozemskoj te, na posljetku, i Španjolskoj).

Treće poglavlje rada čine povijesne i političke analize. Radi se o 12 analiza fenomena kršćanske demokracije u pojedinim zemljama. Za potrebe prikaza obradili smo ih samo nekoliko.

Winfried Becker u članku o kršćanskoj demokraciji u Njemačkoj govori o trima fazama razvoja: prvoj od 1803. do 1866. godine, od vremena kraja Starog Carstva 1806. godine pa do Bismarckova vremena 1870./1871. godine. Polazište razvoja kršćanske demokracije u Njemačkoj je bila Francuska revolucija, druga faza je od 1866. do 1933. godine i treća od 1945. do 2000. godine. Povijest kršćanske demokracije u Njemačkoj nije ni u kojem slučaju kontinuirani rastući proces, ističe Becker. Kršćanska demokracija doživjela brojne uspone i padove, nerazumijevanja te diskontinuitet u razvoju. Najteže je bilo razdoblje diktature nacionalsocijalizma, ali je kršćanska demokracija u Njemačkoj, ističe Becker, i to preživjela.

Giorgio Vecchio obrađuje razvoj kršćanske demokracije u Italiji, gdje su kao i u Njemačkoj postojale tri faze razvoja. U prvoj je fazi većina talijanskih katolika kao protivnici liberalne države osvojila Rim i ukinula socijalnu ulogu Crkve. Katolici, međutim, nisu osnovali nikakvu stranku, jer nisu priznavali autoritet države. Papa Pio IX. zabranio je katolicima sudjelovanje na izborima. Manjina, okupljena oko Geremia Bonomellija, biskupa iz Cremona, željela je pomirenje Crkve s državom i liberalnim društvom, no većina talijanskih katolika ostala je povezana s papom. Od te se većine najprije odvojila skupina koja se nazivala *Intrasigenti* (Nepopustljivi). Oni su 1874. godine osnovali organizaciju pod nazivom *Opera dei Congressi*, koja je organizirala

okupljanja katolika. Na tim se skupovima razgovaralo o kršćanskoj demokraciji. Druga faza počinje otprilike 1906. godine, kad je katolički pokret radikalno reorganiziran. Papa je osnovao *Unione Popolare* (osim nje su još postojale *Unione Economico-Sociale* i *Unione Elettorale*). Kako bi se smanjio utjecaj antiklerikalnih snaga, ističe Vecchio, papa Pio X. ojačao je izborni udio katolika. 1919. godine osnovana je *Talijanska pučka stranka*, čija je uloga u ovoj drugoj fazi izgradnje kršćanske demokracije bila velika, jer je ta stranka bila primjer moderne, reformističke i demokratske stranke. Međutim, stranka je gubila na snazi da bi se dolaskom fašista na vlast razbila na više manjih grupa. Treću fazu čini osnivanje, razvoj i propast *Kršćanske demokracije (Democrazia Cristiana)*, osnovane između 1942. i 1943. godine. Stranka je surađivala s *Komunistima-katolicima* i *Kršćansko-socijalnom strankom*, ali je Vatikan blokirao takve političke kontakte. Desno orijentirani katolici zamjerali su im republikanski pristup, suradnju s komunistima i socijalistima (do 1947. godine), te težnju za osnivanjem klerikalne države. Vecchio se pita: što je pomoglo *Kršćanskoj demokraciji* da ostvari tako velike uspjehe, pa izdvaja četiri razloga: hladni rat i strah od komunizma; zaštita od strane Crkve koju je *Kršćanska demokracija* primarno vidjela kao sredstvo da se infiltrira u državu; sposobnost kršćansko-demokratske vlade da organizira "miješanu" državu; sposobnost stranke da pokrije sva područja i socijalne interese stanovništva.

"Christliche Demokratie in Österreich" naslov je rada Ernsta Bruckmüllera. Kao i prethodni autori, i Bruckmüller smatra da se i u Austriji kršćanska demokracija razvijala kroz tri faze. Prva se odnosi na katoličku reformu društva u vrijeme monarhije. Jedna od najutjecajnijih osoba za austrijsku kršćansku demokraciju bio je Karl Lueger, pravnik, u krugovima njemačko-austrijskoga liberalizma poznat kao demokrat. Od 1886. godine snažno se zalagao za kršćansku socijalnu reformu i antisemitizam. Lueger je 1895. godine osvojio većinu na izborima, a *Kršćansko-socijalna stranka* je "požnjela" uspjeh i u Vorarlbergu i Tirolu. Drugu fazu označuje razdoblje Prve republike od 1918. do 1933. godine. *Kršćansko-socijalna stranka* je od 1918. do 1920. godine

koalirala sa socijaldemokratima a od 1920. do 1930. i s predstavnicima antiklerikalnoga, nacionalno-liberalnoga njemačkog duha, tzv. "Großdeutsche". Jedan od glavnih problema iz vremena Prve republike bilo je pitanje demokracije, a treba napomenuti i to da austrijski kršćanski socijalisti nisu ni u kojem slučaju bili kršćansko-demokratska stranka. Od 1932. godine u Austriji raste nacionalsocijalističko raspoloženje, te dolazi do ozbiljnog ugrožavanja položaja kršćanskih socijalista. Treću fazu označuje razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata. Još su se između 1940. i 1944. godine vodili razgovori o osnivanju nove stranke, koja je osnovana 17. travnja 1945. u Beču, pod nazivom *Austrijska pučka stranka* (na prvim je izborima 25. studenoga 1945. godine osvojila apsolutnu većinu). Iako je ova stranka potekla na temeljima kršćanskih socijalista, kaže Bruckmüller, ona se od njih ipak razlikuje. Nova pučka stranka je povezana s Katoličkom crkvom, ali se odricala kršćanskog atributa, odnosno "k-a" u imenu ("k" označuje kršćansko pa se vrlo često kršćanske stranke nazivaju k-stranke). 1987. godine je počela gubiti na regionalnoj razini, a 1990. je doživjela katastrofalan poraz, koji je označio početak reformi. 1995. godine stranka izlazi s novim programom, u kojem se starim vrijednostima kao supsidijarnosti, federalizma, solidarnosti i socijalnog partnerstva pridružila oznaka liberalizma u smislu slobode, odgovornosti, pravednosti i tolerancije.

Aniela Dylus analizira razvoj kršćanske demokracije u Poljskoj. U Poljskoj postoji čitav niz k-stranaka. Dylusova u članku nabroja stranke i daje njihove karakteristike, pa ćemo i mi ovdje neke navesti: *Kršćanska demokracija – radnička stranka*, *Kršćansko-nacionalna udruga*, *Kršćansko-demokratska stranka*, *Sporazum poljskih kršćanskih demokrata*, *Stranka poljske demokracije*, *Solidarnost* (držala je vrlo čvrstu poziciju u ovoj šarolikosti k-stranaka, ali se nakon izbora 2001., izgubila i nestala) itd.

Gábor Erdödy i Csaba Fazekas bave se razvojem kršćanske demokracije u Mađarskoj. 1848. godine su u Mađarskoj provedeni zakoni prema kojima se Crkva trebala odvojiti od države, a vjeroispovijedi su trebale biti jednakovrijedne, pri čemu je Katolička crkva izgubila feudalne privilegije. Na biskupskoj konfe-

renciji 6. travnja 1848. godine visoki kler Katoličke crkve obvezao se da će neovisno o državi provesti svoje zadatke, misleći pritom na slobodu, otvaranje crkvenih škola, autonomizaciju crkvenih zaklada i slično. Ovo posljednje Crkva ipak nije provodila iz straha od sekularizacije i kontrole liberalne države. Početak liberalnog katolicizma u Mađarskoj veže se za 1849. godinu te biskupa i ministra područja Szemere, Mihály Horvátha. U Mađarskoj postoji osam važnih trenutaka za razvoj kršćanske demokracije: o prvom smo već nešto rekli, potom slijede: neoapsolutizam, dualizam, početak 20. stoljeća, antidemokratske ideje u smislu tradicionalne religioznosti od 1920. do 1944. godine, razdoblje *Demokratske pučke stranke* Istvána Barankovicsa, preživljavanje u komunizmu i ponovno rađanje kršćanske demokracije. Ključna figura povijesti mađarske kršćanske demokracije je József Antall koji je kršćansku demokraciju vidio na duhovnim osnovama s liberalnim i nacionalnim naslijeđem. U njegovim se govorima i spisima ističu osnovni elementi mađarske kršćanske demokracije, koji, naglašavaju Erdödy i Fazekas, predstavljaju jezgru Antallove političke filozofije.

Republika Češka, na početku svoga rada kaže Petr Fiala, jedna je od zemalja s najnižim stupnjem religioznosti i razmjerno visokim postotkom stanovništva koje se izjašnjava kao ateisti, što je imalo izravan utjecaj na opću društvenu atmosferu i političku kulturu. Ustanovljenje prvih kršćanskih političkih stranaka krajem 19. stoljeća u autonomnim češkim zemljama bilo je usko povezano s osnivanjem katoličkih zajednica i udruga, pri čemu se slijedilo encikliku *Rerum novarum*. Razvoj kršćanske demokracije u Češkoj možemo pratiti kroz tri razvojne faze. U Češkoj je prva kršćanska stranka osnovana još 1894. godine u Litomyšlu pod imenom *Kršćansko-socijalna stranka za Čehe i Moravce*, iako je njezino djelovanje u Moravskoj bilo minimalno. Nakon pet godina ova se stranka raspala na *Kršćansko-socijalnu stranku* i *Kršćansko-socijalnu pučku stranku*. Prije 1879. godine u Češkoj je osim ovih stranaka postojala i *Nacionalna katolička stranka za Kraljevinu Češku*, te *Stranka katoličkog puka*. Njemačko stanovništvo Moravske također je imalo kršćansko-so-

cijalnu stranku, koja je od 1907. godine bila ujedinjena s *Katoličkom pučkom strankom*. 1919. godine osnovana je *Čehoslovačka pučka stranka*, koja, kaže Fiala, uopće nije bila čehoslovačka, nego je predstavljala češke katolike iz područja Češke i Moravske. Slovaci su osnovali *Hlinkovu slovačku pučku stranku*. Za vrijeme komunističke diktature postojale su k-stranke, no tada se nije moglo govoriti o samostalnim političkim strankama. 1989. godine katolički su intelektualci iz disidentskog kruga osnovali *Kršćansko-demokratsku stranku*, koja je kasnije sklopila koaliciju s *Građanskom demokratskom strankom*.

O kršćanskoj demokraciji u Slovačkoj piše Imrich Sklenka. Slovačka nacija je do 1918. godine pripadala području Kraljevine Mađarske. Grof Ferdinand Zichy je 1895. godine za vrijeme okupljanja mađarskih katolika u Beogradu osnovao *Katoličku pučku stranku*, kao odgovor na anticrkveno raspoloženje dvora. Ova se stranka zalagala za socijalne reforme i kršćansko-moralne principe u javnom životu, program joj je bio određen enciklikom *Rerum novarum*, te je bila podržavana od *Slovačke nacionalne stranke*. Nakon proglašenja Čehoslovačke Republike, 1918. godine osnovana je *Kršćanska slovačka pučka stranka*, čiji je predsjednik bio Andrej Hlinka, pa je stranka 1925. godine promijenila ime u *Hlinkovu slovačku pučku stranku*. Za vrijeme komunizma ugašena je aktivnost *Katoličke pučke stranke*. 1989./1990. godine dolazi do nove orijentacije u politici, društvu i crkvi, te do novoga rođenja kršćanske demokracije u Slovačkoj.

Tihomir Cipek analizira stanje i razvoj kršćanske demokracije u Hrvatskoj. Taj se razvoj može pratiti kroz tri faze: 1. od 1903. godine do kraja Prvoga svjetskoga rata; 2. međuratno razdoblje u kojem je Hrvatska pripadala centralističkoj Kraljevini SHS (od 1929. godine Kraljevini Jugoslaviji); 3. razdoblje sloma komunističke diktature od prvih demokratskih izbora 1990. godine do danas. Za početke kršćanske demokracije u Hrvatskoj veliku ulogu imali su Karl Lueger, *Kršćansko-socijalna stranka Austrije*, te *Slovenska pučka stranka*. Cipek posebno ističe važnost krškoga biskupa Mahnića, koji u prvom broju katoličkog tromjesečnika *Hrvatska straža* piše kako je kršćanstvo

apsolutna religija za svaku dob, sve narode, sve faze ljudskog razvoja. Izlaženje *Hrvatske straže* označuje, prema Cipeku, početak razvoja kršćanske demokracije u Hrvatskoj. Mahnić je u Beču osnovao organizaciju hrvatskih studenata, koja je u svom obrazovnom programu podučavala protiv liberalnih europskih utjecaja. 1903. godine osnovano je *Hrvatsko akademsko katoličko društvo – Hrvatska*, koje je izdavalo časopis *Baklja*. U to je vrijeme postojala još jedna stranka koja je njegovala kršćansko-demokratsko mišljenje – *Hrvatska pučka seljačka stranka*. Bila je to osobito uspješna stranka čiji je program bio povezan s nacionalnim pitanjem. Za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije postojala je grupa intelektualaca okupljena oko časopisa *Hrvatstvo*, koja je osnovala *Hrvatsku kršćansku-socijalnu stranku*, te je, kako ističe Cipek, ipak imala marginalnu ulogu u saboru, jer nije imala zastupnika. 1910. godine se sa *Čistom strankom prava* ujedinila u *Hrvatsku kršćansku-socijalnu stranku prava*. Iz drugoga razvojnog razdoblja koje je Cipek u tekstu detaljno analizirao, za potrebe prikaza izdvojit ćemo nekoliko zanimljivosti. 1919. godine je osnovana *Hrvatska pučka stranka*, koja je zajedno sa *Slovenskom pučkom strankom* osnovala *Jugoslavenski klub*. Socijalni program *Hrvatske pučke stranke* slijedio je napatke enciklike *Quadragesimo anno*. U međuratnom razdoblju, a i poslije Drugoga svjetskoga rata nije bilo govora o kršćanskoj demokraciji u Hrvatskoj. Posljednja faza koju Cipek opisuje je razdoblje nakon prvih demokratskih izbora naovamo. Cipek polazi od transformacije SKH, te odlučujuće uloge na Kongresu 1989. godine. Početkom devedesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj je postojao niz manjih stranaka, čiji bi se program mogao nazvati kršćansko-demokratski. 1992. godine su se *Hrvatska demokratska stranka* i *Hrvatska kršćansko-demokratska stranka* ujedinile u *Hrvatsku kršćansko-demokratsku uniju* (program joj je sličan njemačkom CDU). 1992. godine je HKDU na izborima osvojila mali postotak glasova, što je potaknulo vodstvo na transformacije i pokušaj koalicije četiriju stranaka 1995. godine.

Od 1890. godine možemo pratiti razvoj kršćanske demokracije u Sloveniji, kaže na početku svoga priloga Janko Prunk. Idejna ličnost slovenske kršćanske demokracije bio je

Janez Evangelist Krek, teolog, sociolog i novinar. Godine 1892. došlo je do osnivanja *Kršćansko-socijalne katoličke pučke stranke Slovenaca*, koja je 1905. godine promijenila ime u *Slovensku pučku stranku*. U vrijeme druge razvojne faze, *Slovenska pučka stranka* je postojala, a njezin se vođa, Anton Korošec, prema Prunku, zalagao za kršćanski socijalni nauk – solidarnost, demokratsko-parlamentarnu orijentaciju, jednakopravnost. Godine 1930./1931. unutar stranke dolazi do izvjesnih ideoloških, socijalnih i političkih problema, osobito između građanskoga vodstva i lijevoga bloka stranke. Nakon Drugoga svjetskoga rata, nastupila je komunistička vladavina, i to je značilo, ističe Prunk, “ne” za k-stranke u Sloveniji. Potkraj osamdesetih osnovani su *Slovenski kršćanski demokrati* (po programu slični CDU Njemačke) i *Slovenska seljačka stranka*, koja se od 1992. godine zove *Slovenska pučka (narodna) stranka*. Te su se dvije stranke 2000. godine ujedinile i nastupaju pod imenom *Slovenska pučka stranka*.

U članku o budućnosti kršćanske demokracije u Europi, koji je zaključak zbornika, autor, Christoph Böhr, ističe kako je težak bio put razvoja kršćansko-demokratskih stranaka u zemljama zapadne i srednjoistočne Europe, i da se kršćanska demokracija “borila” s totalitarnim režimima i ideologijama. Na kraju se slažemo s Böhrom da su šanse za razvoj kršćanske demokracije u Europi danas veće nego prije i da ih treba iskoristiti za svestran i pravedan razvitak Europe i svijeta.

Zbornik radova *Christliche Demokratie im zusammenwachsenden Europa* zanimljiv je prikaz povijesti razvoja kršćansko-demokratskih i kršćansko-socijalnih stranaka na europskom tlu, a time i hvalevrijedan doprinos politološkoj literaturi i političkoj praksi.

Ana Pažanin

Prikaz

Jean Bodin

Šest knjiga o republici

Politička kultura, Zagreb, 2002., 250 str.

Šest knjiga o republici, glavno je i najpoznatije djelo jednog od velikana moderne političke filozofije, Jeana Bodina. Zamišljeno je, u svojoj praktično-političkoj dimenziji, po priznanju samog autora kao pomoć “dobrim vladarima i mudrim upravljačima” u očuvanju “kraljevstava i carstava te svih naroda”. Teorijsko-polemički pak, svrha mu je, s jedne strane “osvijetliti državne poslove” te “izvući političku znanost iz mrkle tmine”, u kojoj se nalazi još od Platonovih i Aristotelovih rasprava, (koje pritom, prema Bodinovu sudu svojom skućenošću čitatelja ostavljaju više uskraćenim u njegovoj gladi negoli je utajuju), a s druge strane odgovoriti svojim teorijskim protivnicima, čije ideje smatra opasnim za republiku. To se ponajprije odnosi na Machiavellija, za kojeg tvrdi da je “oskvrnuo svete tajne političke filozofije”, prilično olako ga proglašujući “poslušnikom tirana” te na one koji, pozivajući se na pučku slobodu podanike potiču na pobunu protiv prirodnih vladara, “otvarajući vrata razuzdanom bezvlašću, koje je gore i od najsilovitije tiranije na svijetu”. Možemo sa sigurnošću reći da je *Republika*, kako se često naziva, ispunila prvotne namjere svoga autora. Posrijedi je, naime, prvorazredna političkoppravna rasprava koja se dotiče ključnih pitanja države (koju Bodin još naziva republikom) te postavlja temelje modernoga poimanja državne suverenosti. Teorijska argumentacija pritom je potkrijepljena komparativnom povijesnom i geografskom analizom, ali i mnoštvom empirijskih ilustracija s različitih područja (prava, ekonomije, teologije, geometrije ...), što djeluje daje enciklopedijski karakter.

Knjiga je prvi put objavljena na francuskom 1576., na latinskom 1586., a nedugo potom i na svim velikim europskim jezicima.

Izbor ključnih poglavlja i dijelova poglavlja iz više od 1.500 stranica *Republike* za hrvatsko izdanje načinio je Dragutin Lalović (s prijevodom Divine Marion), prema francuskom izdanju iz 1986. godine, koje je pretisak 18. izdanja iz 1593.

Na samom početku prve knjige, Bodin republiku određuje kao *ispravno vladanje nad više domaćinstava, kao i nad onim što im je zajedničko, i to s pomoću suverene vlasti*, a u nastavku objašnjava svaki od konstitutivnih elemenata definicije. Kad je riječ o *ispravnom vladanju*, Bodin na ovome mjestu još ne otkriva njegov smisao, ali daje naslutiti što je posrijedi, napominjući kako je ono potrebno “zbog razlike koja postoji između republike i lupeške ili gusarske družine s kojima ne treba imati nikakva posla ni veze niti sklapati ikakva saveza, čega se oduvijek držalo u svakoj dobro uređenoj republici” (13). *Domaćinstvo*, kao osnova i glavni sastavni dio republike je “ispravno vladanje nad više podanika koji se pokoravaju starijima obitelji i nad svime što njemu pripada” (19). Dok je, dakle, u slučaju domaćinstva riječ o *privatnom vlasništvu* gospodar nad onim što mu pripada te dobrovoljnom podvrgavanju slobodnih osoba njemu kao vlasniku, republika je izvršavanje *vlasti* nad onim što je zajedničko i javno, jer “ono što nema ničega javnog i nije republika” (21). Tu razliku Bodin slikovito objašnjava u poglavlju o građaninu gdje navodi kako gospodari kad, kao međusobno ravnopravni raspravljaju i odlučuju o stvarima koje ih se zajedno tiču, gotovo ritualno izlaze iz kuće i odlažu svoje naslove domaćina, glavara ili gospodar te postaju građanima, odnosno slobodnim podanicima koji ovise o tuđoj suverenosti. No, jednako kao što republika ne može postojati bez nečega zajedničkog, ona nužno podrazumijeva i sferu privatnoga, u koju ne zadire suverena vlast koju odlikuje ispravno vladanje.

U posljednjim poglavljima prve knjige Bodin razmatra suverenu vlast, koja je “apsolutna i trajna vlast neke republike” (33). Ona je *trajna* jer je vremenski neograničena; *apsolutna*, što znači vrhovna i ničim uvjetovana, *jedinstvena*, tj. nedjeljiva te *zakonodavna*, jer se “glavno svojstvo suverenog veličanstva i apsolutne vlasti prvenstveno sastoji u donoše-

nju zakona za sve podanike” (41). Iz ovih osnovnih oznaka suverenosti proizlaze još neka, isključivo suverenova ovlaštenja: pravo proglašavanja povlastica, izuzeća i oprosta, objava rata ili pregovori o miru, postavljanje glavnih dužnosnika, najviša nadležnost u sudbenim poslovima, odnosno konačna odluka o prizivima i žalbama građana na presude redovnih sudova, dodjela pomilovanja, pravo kovanja novca te ubiranja poreza ili izuzeća od njihova plaćanja.

Jedno od ključnih mjesta Bodinova nauka o državi jest tipologija oblika države, načina vladanja te vrsta vladavine. Oblik ili stanje države određeno je mjestom, odnosno subjektom ili nosiocem suverenosti. Tako postoje samo tri oblika republike: monarhija, ako je nosilac suverenosti jedna osoba; aristokracija, ako suverenost pripada manjem dijelu naroda te narodna država (ili demokracija), u kojoj je suveren cijeli narod ili njegov veći dio. Promjena oblika države je *savršena promjena* (čime se detaljnije bavi četvrta knjiga). Bodin odbacuje dotad prevladavajuće mišljenje kako je mješovita ili složena država najbolji oblik. Ona je, zbog nedjeljive prirode suverenosti, logički nemoguća. Upravo je zato nužno razlikovanje države i vladavine, jer dok je država određena mjestom suverenosti, oblik vladavine ovisi o nositeljima izvršne vlasti. Ako se izvršni položaji dodjeljuju nekolicini, odnosno manjem dijelu naroda, prema nekom kriteriju, riječ je o aristokratskoj vladavini, ako se to čini bez razlike među podanicima, vladavina je demokratska, a vladavina je monarhijska kad samo jedna osoba obnaša izvršnu vlast. Dovedemo li u vezu ove tri vrste vladavine s prethodnom tipologijom oblika države, vidimo da može postojati devet oblika vladavine. No, vladavina, za razliku od države može biti i mješovita, kad se neki položaji dodjeljuju svima bez razlike, a ostali prema nekom kriteriju, ili jednoj osobi pa sveukupno postoji dvanaest oblika vladavine.

Ipak, ovu tipologiju Bodin samo usputno spominje, kao da nam želi privući pozornost na ono što slijedi – ključno razlikovanje *senjorijalnoga, tiranskoga i legitimnoga* (“kraljevskoga”) vladanja. Ono je određeno s obzirom na način vladanja, odnosno način izvršavanja suverenosti. Legitimna, ili “kraljevska” repub-

lika je ona u kojoj se “podanici pokoravaju monarhovim zakonima, a monarh zakonima prirode, pri čemu podanicima ostaju prirodna sloboda i vlasništvo nad imutkom”, dok je u senjorijalnoj republici vladar “po pravu oružja gospodar nad imutkom i ljudima, postavši to u poštenom ratu”, a u tiranskoj monarhiji (ili njoj analognoj *strančarskoj* aristokraciji, odnosno *nemirnoj* demokraciji), vladar “prezirući prirodne zakone, sa slobodnim osobama postupa kao s robovima, a s imutkom svojih podanika kao s vlastitim” (80). Promjenu načina vladanja, Bodin naziva *nesavršenom promjenom*, budući da se ne mijenja oblik države.

Kao što je već rečeno, jedna od osnovnih oznaka suverenosti je *apsolutnost*, u smislu vrhovne i ničim uvjetovane vlasti. No, suverena vlast ipak nije neograničena, jer “ako kažemo da apsolutnu vlast ima onaj tko nipošto nije podložan zakonima, neće se na svijetu naći ni jednoga suverenog vladara, s obzirom na to da su svi ovozemaljski vladari podložni Božjim i prirodnim zakonima, a i mnogim ljudskim zakonima koji su svim narodima zajednički” (37), a tomu treba dodati i “pravične sporazume” (45) kao i “prirodnu pravičnost”, koju “vladar ne može preinačiti” (121). “Božji i prirodni zakon”, među ostalim dopušta obranu vlastitog života, obranu od zločina, nalaže zaštitu privatnog vlasništva i pridržavanje sporazuma i obećanja, u skladu s prirodnom pravičnošću te zabranjuje ubojstvo, samovoljno ubiranje nameta, otimanje tuđeg imutka. Tako vidimo da je suverena vlast ograničena ponajprije prirodnom slobodom svakog pojedinca (pravom na život) i privatnim vlasništvom (što dolazi do izražaja i kod razrezivanja i utvrđivanja visine poreza, pri čemu se traži pristanak privatnih vlasnika ili njihovih predstavnika). Usporedimo li to s Bodinovom tipologijom načina vladanja, možemo zaključiti kako prava suverenost postoji samo u legitimnoj ili “kraljevskoj” republici u kojoj se vlast samoograničuje u odnosu na prirodne slobode svojih podanika i njihova imutka.

U trećoj knjizi Bodin raspravlja o ovlastima i obvezama magistrata, kao “dužnosnika koji ima pravo da javno zapovijeda” (125). Magistrat je podložan zakonima i suverenovoj volji, čiji je izvršitelj te ne smije činiti ništa izvan svojih ovlaštenja osim ako mu je suve-

ren prepustio slobodu u odlučivanju u vezi s nekim predmetom, što je katkad nužno s obzirom na mnoštvo okolnosti svakoga pojedinog slučaja s kojima suveren nije upoznan. Isto tako, Bodin naglašava da položaji, magistrati i službe pripadaju republici, a ne pojedincu koji ih obnaša te da vlast i nadležnost proizlaze iz službe, neovisno o njezinu nositelju.

Kad je riječ o cehovima, bratovštinama, društvima, savezima i udruženjima, oni su korisni za republiku, budući da se, kao i ona bave onim što je zajedničko njihovim članovima, a pridonose uništenju tiranija, jer “tirani su oduvijek mrzili narodnu skupštinu, cehove i zajednice” (137). Zanimljiva su i Bodinova razmišljanja o karakteristikama pojedinih naroda, s obzirom na njihov geografski smještaj, pri čemu upozorava kako je važno oblik države i vladavine prilagoditi prirodi mjesta, osoba i vremena, čime se opširno bavi u petoj knjizi.

U posljednjoj knjizi nalazimo usporedbu triju legitimnih oblika republike te određenja triju vrsta pravednosti. Nabrojajući prednosti i nedostatke svakog oblika, Bodin se odlučuje za legitimnu monarhiju, s nasljednim pravom, koje otklanja opasnosti od građanskog rata ili razdora među onima koji teže za krunom. No, potrebno je odrediti i najbolji oblik vladavine, koji ovisi o vrsti pravednosti i koja je bitan sadržaj ispravnog vladanja. Pravdom Bodin naziva “ispravnu raspodjelu nagrada i kazni te onoga što svakome pripada u pravnim okvirima” (199). Tri su vrste pravednosti: *geometrijska ili distributivna*, svojstvena aristokratskoj državi, gdje se položaji, službe, nagrade i kazne određuju prema nekom kriteriju (čast, imutak, naslov ...), dok se vladavina ravna po upravljačevoj izvanzakonskoj arbitraži i raznovrsnim okolnostima svakoga pojedinačnog slučaja ili osobe. *Aritmetička ili komutativna pravednost* svojstvena je demokratskoj državi i temelji se na načelu jednakosti te zahtijeva da se nagrade, kazne i službe dodjeljuju jednako, bez razlikovanja među građanima, a vladavina i sudbene odluke ravnaju strogo prema zakonima. *Harmonična pravednost* ujedinjuje, koliko je to moguće aritmetički i geometrijski razmjjer, čineći određene službe i položaje dostupnima svim građanima jednako, a druge samo nekima, prema određenom kriteriju. Primjena harmoničnog razmjera u

upravi i sudstvu zahtijeva odlučivanje u skladu s mjesnim, vremenskim, osobnim i drugim okolnostima slučaja, u zadanim zakonskim okvirima. Drugim riječima, on omogućuje pravičnost i diskrecijsko odlučivanje u slučajevima za koje zakon nije predviđen ili dovoljno određen (primjer harmonične pravednosti može biti utvrđivanje raspona najmanje i najveće novčane kazne predviđene u slučaju kršenja određenog zakona, pri čemu se konkretan iznos u pojedinom slučaju određuje s obzirom na počinitelja i težinu prekršaja). Bodin upozorava kako ni aristokratska vladavina, kojoj je svojstven geometrijski razmjjer, niti demokratska vladavina, i njoj pripadajući aritmetički razmjjer, u kraljevskoj državi ne ostvaruju istinsku pravednost. Nameće se zaključak kako najgori slučaj, sa stajališta pravednosti predstavlja kraljevska republika s monarhijskom vladavinom, ili općenitije, država u kojoj je suveren ujedno i nositelj izvršne vlasti. Nužan preduvjet ispravnog vladanja jest, dakle, harmonična pravednost, koju jamči samo mješovita ili složena vladavina.

Umjesto zaključka, upućujem na pogovor Dragutina Lalovića, koji problematizira osnovne značajke Bodinove teorije države. Lalović, među ostalim, upozorava na sukstitutivan odnos dvaju ključnih elemenata države, *suverenosti* i *ispravnog vladanja*. Suverena je vlast, naime “upućena na *droit gouvernement* (ispravno vladanje, op. a.), tako da se može reći da je ona po svojoj prirodi *pravna vlast*, a ne zgoljna najviša sila ili moć.” (229). Drugim riječima, gdje nema ispravnog vladanja, nema ni suverenosti. Iz toga slijedi “*imanentno samoograničavanje političke vlasti kao suverene*” (231), ponajprije u odnosu na *status libertatis* državljana, odnosno njihovu pravnu sigurnost i privatno vlasništvo. O državi možemo govoriti samo ako se u njoj “suverena vlast ne postavlja kao samosvrha, ako u njoj *vlast nije ničiji posjed* i ako je pravno i ekonomsko subjektiviranje privatnih vlasnika u posjedničkom (građanskom) društvu razlog njezina opstojanja”. Prema tome, “*plaidoyer* za državu bitno je društvo-tvoran” (232). Na kraju, Lalović nudi tri argumenta u prilog suvremenosti Bodinova mišljenja. Ponajprije, riječ je o mogućnosti pojmovne rekonstrukcije Bodinova određenja republike na

način koji bi bio “primjeren i za označavanje postdržavne političke zajednice građana kao *javne stvari*”. Tako republika može biti shvaćena kao “politička zajednica u kojoj slobodni građani i građanke ispravno vladaju, a pomoću suverene vlasti, svojim zajedničkim poslovima” (238). Bodinovo mišljenje relevantno je i za prosudbu hrvatske političke stvarnosti. U tom pogledu mi smo, na žalost, njegovi suvremenici, barem u mjeri u kojoj “problematika suverene države, nije u nas povijesno apsolvirana”. To pokazuju i velike teškoće u tranziciji i modernizaciji hrvatske države, nastale, između ostalog i “zbog toga što prethodno nije povijesno uspostavljen aparat impersonalne javne vlasti” (238). Na posljetku, ne manje važno, Bodinov istraživački projekt Lalović ocjenjuje analitički produktivnim za razvijanje integralne političke znanosti, što je gotovo nezamislivo “ukoliko ona ne bude vodila sustavan dijalog sa svim svojim *velikim teorijskim suvremenicima* u povijesti političkih ideja, teorija i doktrina” (238).

Domagoj Vujeva

Prikaz

Bernard Bruneteau

Totalitarizmi

Politička kultura, Zagreb, 2002., 230 str.

Totalitarizam je, bez sumnje, fenomen koji je odlučujuće utjecao na oblikovanje političke suvremenosti. Totalitarni izazov nije nestao zajedno s rušenjem totalitarnih režima. On je latentno prisutan u demokratskim državama koje se suočavaju s teškim političkim i socio-ekonomskim problemima. U takvim uvjetima građani mogu poželjeti odbaciti vlastitu političku odgovornost i zamijeniti neodređenost demokracije fatalnom sigurnošću totalitarne fikcije. U kojoj će mjeri suočavanje s totalitarizmom biti problematično, pokazala je već Hannah Arendt svojom nezaobilaznom analizom. Bernard Bruneteau, francuski povjesničar i politolog, profesor na Sveučilištu

Pierre Mandès France – Grenoble II i član Centra za istraživanje demokracije na Sveučilištu Rennes I, odlučio se za pristup totalitarizmu koji kombinira genealogiju koncepta totalitarizma, istraživanje uvjeta nastanka totalitarnih vladavina i opis konkretnih režima. Izdavač knjige, Politička kultura, dosad je u okviru svoje biblioteke Minerva objavio više iznimno utjecajnih djela iz područja teorije totalitarizma. Urednik biblioteke Radule Knežević autor je instruktivnog pogovora u kojem sažeto iznosi osnovne Bruneteauove teze i smješta njegov rad u kontekst najvažnijih teorijskih promišljanja totalitarnog fenomena.

U prvom dijelu knjige Bruneteau nastoji “naznačiti ne baš čist put koncepta, odrediti zone njegove nesigurnosti i ustanoviti nužnu funkciju” (10). U međuratnom razdoblju koje bilježi prve znanstvene uporabe pojma totalitarizam autor uočava djelovanje nekih nesistemiziranih uvida koji utječu na formiranje mišljenja promatrača totalitarizma. Međutim, tek će se s hladnim ratom pojaviti značajne teorijske formulacije totalitarnog fenomena. Pedesete godine obilježene su radovima H. Arendt, C. Friedricha i R. Arona koji će odlučujuće utjecati na daljnje promišljanje totalitarizma. Objavlivanjem Solženjicinova *Arhipelaga Gulag* 1973. koncept totalitarizma ponovno zaživljava u SAD-u, Istočnoj Europi i Francuskoj.

“Zone nesigurnosti” totalitarnog koncepta tema su drugog poglavlja. Bruneteau najprije problematizira tezu o jedinstvenosti totalitarnog fenomena ispitujući sličnosti i razlike lijevog i desnog totalitarizma, a potom i sličnosti i razlike između pojedinih režima unutar tih dvaju podtipova. Potom upozorava na *meku* granicu između autoritarizma i totalitarizma. Ono što autoritarizam razlikuje od totalitarizma jest kombinacija triju elemenata: “nedostatak volontarističkog i ideološkog projekta korjenite preobrazbe društva, prihvaćanje ograničenog pluralizma, diskriminirano provođenje represije prosječnog intenziteta” (43). Međutim, Bruneteau pokazuje da su prijelazi mogući: totalitarizam se može razviti koristeći se autoritarnim rješenjima protiv kojih se kasnije okreće (fašizam i nacizam) ili se pak

može transformirati u autoritarnu vladavinu (SSSR u poststalinističko doba).

U trećem poglavlju Bruneteau pokazuje zašto je koncept totalitarizma, iako problematičan, nužan. Preko tog koncepta moguće je objasniti sličnosti koje povezuju fašizam, nacizam i komunizam: mržnju prema parlamentarnoj demokraciji, praksu isključivanja koja prati zahtjev za izgradnjom homogene zajednice te zbnjujuće životne puteve istaknutih članova militantnih totalitarnih pokreta koji su često mijenjali ideološki suprotstavljene tabore. Koncept totalitarizma nužan je za perspektivu istraživanja koju prihvaća autor, a koja kao pravila primjene političke analize kombinira komparativni i idealtipski pristup te etičku perspektivu koja totalitarizam propituje sa stajališta teorije demokracije. Na posljetku, koncept je nužan kako bi se omedilo polje istraživanja ograničujući ga na proučavanje nepolitičke, ideološke i terorističke logike totalitarizma čije se institucije jasno raspoznaju samo u relativno kratkim razdobljima totalitarnog klimaksa, a čiju je pojavu moguće razjasniti uzimajući u obzir intelektualni, društveni i politički kontekst njegova nastanka. U sljedećim trima poglavljima Bruneteau se bavi tim trostrukim kontekstom nastojeći rasvijetliti *izvore* totalitarne vladavine.

Govoreći o intelektualnim izvorima totalitarizma, Bruneteau razlikuje dvije skupine autora. Prva skupina totalitarizam shvaća ili kao rezultat totalitarnog iskušenja koje je prisutno tijekom čitave povijesti zapadne filozofije ili kao repliku ideokratske tiranije koja se na temelju spoznate istine okreće uništenju pluralizma. Druga skupina autora intelektualno izvorište totalitarizma pronalazi u njegovim neposrednim intelektualnim prethodnicima: različitim kritikama modernosti 19. stoljeća. Tako se nacizam izvodi iz iracionalizma političkoga romantizma, a staljinizam, uza sva ograničenja, iz marksizma. Fašizam se, pak, pojavljuje kao "proizvod posebno neusklađene intelektualne sinteze između organskoga neonacionalizma, s jedne strane, i antimaterijalističke revizije marksizma koju provodi revolucionarni sindikalizam sorelovske tendencije" (79).

Razmatrajući društvenu matricu nastanka totalitarizma Bruneteau uočava dva karakteristična fenomena: društva u kojima se totalita-

rizam pojavio bila su nacionalno i društveno-ekonomski nepotpuno integrirana i traumatizirana ratnim iskustvom. Duboko fragmentirana društva, izbačena iz ravnoteže modernizacijskim procesima, natopljena mržnjom marginaliziranih grupa i brutalizirana ratom lako su prihvatila totalitarnu fantazmu jedinstvenog društva bez podjela. Sklonost totalitarizmu djelomično se, smatra Bruneteau, može objasniti i nacionalnim habitusima budući da su se i lijevi i desni totalitarizmi mogli osloniti na holističke i autoritarne sastavnice predtotalitarnih kultura.

Uspostava totalitarnih režima odvila se u okviru dvaju različitih političkih konteksta: demokratskom i revolucionarnom. U analizi političkog konteksta uspostave fašizma i nacizma Bruneteau polazi od Lefortova shvaćanja demokracije kao onog tipa društva u kojem je mjesto moći prazno i stoga bez referentne točke koja bi jamčila organsko jedinstvo političkog tijela. U demokraciji se razotkrivaju podjele u društvu koje demokratska vlast, budući da je samoograničena, ne može suzbiti na legitiman način. Takva neodređenost demokracije postaje nepodnošljiva u trenucima krize i tada se totalitarizam nudi kao rješenje za "prijetnju neutjelovljene vlasti i podijeljenog društva" (109). I fašisti i nacisti pozivali su se na demokratske vrijednosti kad su prokazivali nedemokratski karakter "buržoaskog" parlamentarizma i tražili apsolutnu vlast za narod utjelovljen u totalitarnoj stranci. Jedinstvo naroda utjelovljenog u stranci jamči vođa koji ispunjava dotad prazno mjesto moći. On u funkciji ekskluzivnog tumača narodne volje prepoznaje neprijatelje naroda i isključuje ih iz zajednice. U pogledu, pak, totalitarnih režima uspostavljenih revolucionarnim djelovanjem proučavanje revolucionarne političke prakse pokazuje se iznimno korisnim. Naime, već se u revolucionarnim periodima ruskoga boljševizma 1917.-1922. i kineskog komunizma 1927.-1946. jasno ocrtavaju metode kasnije učvršćene terorističke vladavine: od proglašenja čitavih društvenih skupina objektivnim neprijateljima naroda do stvaranja političke policije i koncentracijskih logora.

Posljednja tri poglavlja opisuju fašističko, nacističko i staljinističko "lice" totalitarizma, analizirajući razvoj totalitarne logike izgradnje

nediferencirane zajednice u specifičnim okolnostima. Fašizam otkriva nacionalističko lice totalitarizma koji za cilj ima uspostavu čvrste nacionalne zajednice. Početno razdoblje fašističke vladavine obilježeno je kompromisima s tradicionalnim elitama koji su ograničavali totalno preoblikovanje talijanskog društva. Međutim, od samog se početka može pratiti nastojanje stranke da fašizira državu. Istodobno stranka provodi zaokruživanje društva, uvlačeći sve veći broj građana u svoje prateće organizacije i propagirajući jednu "liturgijsku koncepciju politike" neprestane političke mobilizacije. Ipak, projekt fašizacije Talijana, zbog otpora snaga poput obitelji i vjere, uspio je tek djelomično. Zbog toga je funkcija ideologije neprestano dobivala na važnosti: u borbi s realitetom fašistička se ideologija koristi različitim kulturnim institucijama, oslanjajući se ponajprije na kulturu slike u promicanju mita o "novoj Italiji". Totalitarna radikalizacija omogućena jačanjem fašističke vlasti u drugoj polovici tridesetih ovoj će antiburžoaskoj kulturnoj revoluciji dati jasno rasno usmjerenje koje će rezultirati antisemitskim zakonima 1938. Iako je za fašizam karakteristična umjerena razina nasilja, u posljednjem razdoblju fašističke vladavine jasno se uočava prijelaz s progona stvarnih neprijatelja režima na obračun s "objektivnim" neprijateljima, karakterističan za totalitarnu logiku homogenizacije zajednice.

Kao i ostale totalitarizme, nacizam obilježava ovladavanje stranke državom i društvom, duboka ideologizacija političkog života i teror. Bruneteau, međutim, izdvaja neke posebnosti rasističke varijante totalitarizma. Brzo ovladajući državom nacisti ne uspostavljaju monolitnu vlast. Naprotiv, Bruneteau strukturu nacističkog režima smatra neofeudalnom i polikratskom. U takvom režimu uloga vođe (koji je ujedno i izvor prava i ideološke pravovjernosti i utjelovljenje nacističkog pokreta) kao vrhovnog arbitra je nezamjenjiva. Vođa je taj koji neprestano radikalizira "reakcionarni modernistički ideološki program" koji povezuje "predmodernu nacionalnu tradiciju s osobito modernom tehnološko masovnom kulturom" (156). Reinterpretacijom mitova o Volku, Reichu i Führeru u svjetlu rasne borbe stvara se povoljno ozračje za pokretanje birokratskog procesa pravnoga, ekonomskog i društvenog isključenja nekih društvenih skupina. Ta jed-

nosmjerna logika čišćenja rasne zajednice vodi u "industrijsko i birokratizirano istrebljenje" (145) svih onih ljudi koji su po svojim biološkim karakteristikama nedostojni života.

Uspostava staljinizma, totalitarizma s klasnim licem, obilježena je centralizacijom aparata vlasti. Ona je provedena suzbijanjem ideoloških frakcija u partiji i podvrgavanjem "legalno-racionalnog" političkog poretka proizišlog iz postrevolucionarne stabilizacije" (174) Staljinovu klanu. Taj proces podupire paralelni rat protiv cijelog društva u koji se država upušta pokrećući kampanje protiv kulaka i kampanje kolektivizacije sela te militarizacije radništva. Staljinistički teror, zaogrnut u fiktivni ideološki ogrtač klasnog rata, "utemeljitelj je nove države" (189) koja represiju vrši kako nad neprijateljskim klasama tako i nad ostalim članovima društva podvrgnutim ekonomskom planu. Bruneteau smatra da su i centralizacija vlasti i rat protiv društva, zajedno s cjelokupnom pratećom infrastrukturom tajnih službi i radnih logora, rezultat djelovanja totalitarne logike koja fantazmu o jedinstvu hrani neprestanim isključenjem drugosti.

Bruneteauova analiza zanimljiva je i kao povijesni pregled razvoja koncepta totalitarizma i kao zaseban istraživački poduhvat. Kroz analizu "arhetipskih" totalitarnih vladavina autor uvjerljivo obrazlaže svoju tezu o totalitarizmu kao pokušaju stvaranja novoga ljudskog roda oblikovanjem nediferencirane zajednice. Bruneteau inzistira na logici isključivanja koju takva zajednica pretpostavlja. On, međutim, smatra kako ta logika ne mora nužno završiti fizičkom likvidacijom. Time, u ovom pogledu u opreci prema H. Arendt, relativizira značenje terora za totalitarnu vladavinu. Zbog toga u analizi fašizma dolazi do provokativnog, iako diskutabilnog, zaključka kako nizak intenzitet fašističkog terora otkriva "relativnu 'zrelost' jednog totalitarizma, možda sigurnijeg od srodnih totalitarizama u svoju vlast nad društvom" (140). Izazivajući čitatelja, Bruneteau ga poziva da iznova promisli totalitarizam i njegov odnos s demokracijom kao nezaobilazne probleme političkog mišljenja. Vrijednost njegove knjige time je neprijeporno potvrđena.

Luka Ribarević